

ใบความรู้ที่ ๕

บทวิเคราะห์ นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ เรื่อง สร้างสรรค์สารพร้อม
แผนการจัดการเรียนรู้ที่ ๕ ผ่านถ้อยวาจา (๑)
รายวิชาภาษาไทย รหัสวิชา ท๒๓๑๐๑ ภาคเรียนที่ ๑ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

“บทวิเคราะห์ นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร”

ความรักเป็นเรื่องดั่งงามที่ชักนำให้คน ๒ คนมาใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน แต่ถาเป็นความรักที่มีใดเกิดจากความ
สมัครใจของทั้งสองฝ่ายก็ยากที่จะครองชีวิตคู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขหรืออย่างยาวนาน ความคิดดังกล่าว
สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในชีวิตคู่ของพระอภัยมณีกับนางผีเสื้อสมุทร ในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีซึ่ง
เป็นผลงานเรื่องเอกของสุนทรภู่

นอกจากนี้ในกรณีที่แม่ให้กำเนิดลูกแล้วมีใตสนใจเลี้ยงดู ความผูกพันระหว่างแม่ลูกก็จะน้อย เฉกเช่น
ความสัมพันธ์ระหว่างนางผีเสื้อสมุทรกับสินสมุทรในนิทานคำกลอนเรื่องนี้

๑. เรื่องพระอภัยมณีที่ทั้งกลอนและความคิดที่ผูกเรื่อง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าววาทสนทนาสุนทรภู่เริ่มแต่งเรื่องพระอภัยมณี
ตั้งแต่สุนทรภู่ติดคุกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นการแต่งเพื่อขายฝากเลี้ยงชีวิตใน
ระหว่างติดคุกอยู่นั้น แต่งแต่งเพียงไม่กี่ตอนก็หยุด แล้วไม่ได้แต่งต่ออีกจนสิ้นรัชกาล เรื่องนี้จะเป็นความ
จริงเพราะในสมัยรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่ก็ต้องตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างใกล้ชิด
และแทบจะไม่มีเวลาได้สร้างสรรค์ผลงานของตนเอง โดยมากมักเป็นการตกลอนพระราชนิพนธ์ หรือแต่ง
ถวาย เมื่อเริ่มรัชกาลใหม่และสุนทรภู่ซึ่งลาออกจากราชการแล้วออกบวชจึงมีโอกาสแต่งเรื่องพระอภัยมณีอีก
โดยแต่งต่อเป็นระยะ ๆ

คำประพันธ์ที่สุนทรภู่ใช้แต่งเรื่องนี้เป็นกลอนเพลง (กลอนเพลง คือ กลอนสุภาพที่ขึ้นต้นด้วยวรรครับ
หรือวรรคที่ ๒) ที่มีคำสัมผัสในทุกวรรค เช่น

จะกลาวกลับจับความไปตามเรื่อง	ถึงบาทเบี่ยงปรเมศพระเชษฐา
องคอภัยมณีศรีโสภา	ดกยากอยู่คูหามาชานาน

คำสัมผัสในดังกล่าวทำให้กลอนของสุนทรภู่มีความไพเราะรื่นหู ทั้งยังเด่นที่รสคำและรสความที่มีความหมาย
ลึกซึ้งกินใจ เช่น

ถอยคำสำนวนที่แสดงความรักอันลึกซึ้งระหว่างชายหญิง	
แมนสิ้นสูญบุญนางในปางนี้	ไม่มีที่พึ่งพาจะอาศัย
จะกอดศพชบหนาโคกาลัย	ระกำใจกวาจะมวไปด้วยกัน
ฯลฯ	

ถอยคำสำนวนการตัดพ้อ

เสียดรักหนักหนาอุตสาหนอม	สูดออมสารพัดไม่ขัดขึ้น
ช่างกระไรใจดีไม่ยัดยีน	นางสะอื้นอาปากจนรกรากเธอ

ถอยคำสำนวนแสดงความรักของลูกที่มีต่อแม่

ซึ่งรักลูกลูกก็รู้อยู่ว่ารัก

มิใช่จักลืมนคุณกรุณา

ถึงตัวไปใจลูกยังผูกคึด

พอปลดปลิดเรื่องธุระจะมาหา

อยากรู้ว่าใครโปรดปรานเกิดมารดา

ไปไสยาอยู่ในถ้ำให้สำราญ

ถอยคำสำนวนที่พระอภัยมณีขอสินสมุทจากนางผีเสื้อสมุทร

พี่ขอบุตรสุดใจเอาไปดวย

เปนเพื่อนมวยเหมือนสุตามารศรี

ขอลาแก้วแววตาไปธานี

อยาราดิขุนของไหมมองมัว

ถอยคำสำนวนคำสอนของพระฤๅษีที่เตือนสตินางผีเสื้อสมุทร

ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมทำใหญ่ จึ่งสิ้นบุญวาสนาสีกาเอย

เห็นมิได้ไปอยู่เปนคู่เชย

ดวยสองเคยปลุกเลี้ยงกันเพียงนั้น

ด้วยเหตุที่เรื่องนี้มีรสค่าและรสความที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ทำให้ผู้อ่านจดจำคำกลอนที่เป็นวรรคทองในเรื่องนี้ได้หลายตอน

สุนทรภู่ยกเรื่องพระอภัยมณีขึ้นเองโดยนำเอาเรื่องที่ไต่ยินไต่ฟังหรือได้อ่านจากรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างชาติมาผสมผสานเข้ากับเรื่องจริงที่ไดพบเห็นรวมทั้งเรื่องที่สุนทรภู่จินตนาการขึ้นอย่างกลมกลืนทำให้เรื่องพระอภัยมณีมีเนื้อหาสนุกสนาน เป็นเรื่องที่มีลักษณะแปลกไปจากเรื่องจักร ๆ วงศ ๆ ทั่วไปที่เคยมีมา กล่าวคือพระอภัยมณี ซึ่งเป็นตัวเอกฝ่ายชายไม่มีอาวุธวิเศษหรือเวทมนตร์คาถาไวป้องกันตัวอย่างพระเอกในเรื่องอื่น แต่มีวิชาดนตรีคือเพลงปเปนอาวุธไวป้องกันตนเองและคุ้มครองผู้อื่น อีกทั้งยังมองการณ์ไกล คิดผูกไมตรีกับคนต่างชาติ เพื่อจะได้กำลังของคนเหล่านั้นมาช่วยป้องกันภัยให้แก่บ้านเมือง พระเอกแบบพระอภัยมณีจึงไม่ใช่พระเอกนักรบที่ชอบใช้กำลังในการแก้ไขปัญหา แต่เป็นพระเอกนักพูดที่ไหวพริบศิลปะแก้ไขปัญหา เพลงปของพระอภัยมณีเปรียบได้กับถ้อยคำหรือคำพูดเพราะเกิดจากลมปากเหมือนกัน

นอกจากนี้ สุนทรภู่ยังสร้างตัวละครหลากหลายที่มีลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะตัวขึ้นไว้ในเรื่อง โดยโยงเข้ากับตัวละครเอกของเรื่องบาง หรือโยงเข้ากับตัวละครอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวละครเอกของเรื่องบาง ทำให้เพิ่มความแปลกใหม่และความสนุกสนานให้แก่เนื้อหา จนผู้อ่านผู้ฟังนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีนิยมอ่านนิยมฟังสืบต่อกันมาจนตราบถึงทุกวันนี้

๒. รักแบบจำใจยอมไม่จริงยั่งยืน

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเดินทางออกจากบ้านเมืองหลังจากถูกท้าวสุทัศน์ผู้เป็นพระชนกเนรเทศ ด้วยเหตุที่เรียนวิชาไม่สมกับที่เป็นโอรสกษัตริย์ ทั้งสองได้พบพราหมณ์ ๓ คน คือ โมรา สานน และวิเชียร พราหมณ์ทั้งสามแปลกใจที่พระอภัยมณีเลือกเรียนวิชาปแทนที่จะเรียนศิลปะการใช้อาวุธอื่น ๆ พระอภัยมณีจึงเป่าปอวดอานุภาพของเพลงป มีผลให้พราหมณ์ทั้งสามและศรีสุวรรณเคลิ้มหลับ เมื่อนางผีเสื้อสมุทรได้ฟังและเห็นรูปโฉมอันงดงามของพระอภัยมณีก็หลงใหล และจับตัวพระอภัยมณีไปอยู่กับตนในถ้ำใต้ทะเล นางแปลงกายเป็นหญิงงามด้วยความกลัวว่าพระอภัยมณีจะรังเกียจหน้าตานาเกลียดน่ากลัวของนาง แม่พระอภัยมณีจะทราบดีว่าหญิงงามที่เห็นเป็นนางผีเสื้อสมุทร แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธความต้องการของนางได้ จึงจำใจเป็นสามีของนางหลังจากที่คาดคั้นให้นางสัญญาว่าจะไม่จับพระองค์กินเป็นอาหาร พระอภัยมณีครองคู่กับนางผีเสื้อสมุทรจนนางให้กำเนิดบุตรชายคนหนึ่งชื่อสินสมุท พระอภัยมณีเลี้ยงดูและอบรมสินสมุทจนสินสมุทมีอายุได้ แปดปีวันหนึ่งสินสมุทดันหินที่ปิดปากถ้ำออกไปเที่ยวและจับเงือกเหมาจากท้องทะเลมาได้นหนึ่ง พระอภัยมณีช่วยชีวิตเงือกเหมาไว้และบอกว่าพระองค์คิดจะหนีจาก นางผีเสื้อสมุทร แต่ก็ไม่ทราบวาท้าที่อาศัยอยู่น้อยที่ใด และควรจะต้องหนีไปในทิศทางใด เงือกเหมาจึงบอกตำแหน่งที่พระอภัยมณีอยู่และแนะนำให้หนีไปยังเกาะแก้วพิสดาร โดยให้พระอภัยมณีลวงนางผีเสื้อสมุทรให้ไปอดอาหารเป็นการสะเดาะเคราะห์ เพื่อให้นาง

อ่อนแรงระหว่างที่พระอภัยมณีกำลังหนีจากนางเงือกเตาอาสาพาพระอภัยมณีและสินสมุทรหนี โดยมีเมียและลูกสาวเป็นผู้ช่วยนางผีเสื้อสมุทรตามไปทันและจับเงือกเตาและเมียกินเป็นอาหาร แต่เงือกสาวก็สามารถพาพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทรไปจนถึงเกาะแก้วพิสดารได้สำเร็จ นับได้ว่าความรักของพระอภัยมณีซึ่งเปราะบางและมีแต่ความหวาดกลัวนางผีเสื้อสมุทรอยู่ตลอดเวลา ได้มาถึงจุดแตกหักและสิ้นสุดความสัมพันธ์นับแต่นั้นเป็นต้นมา

๓. นางผีเสื้อสมุทรผู้หลังรักสามีกวาร์กุก

นางผีเสื้อสมุทรเป็นตัวอย่างของหญิงที่รักสามีกวาร์กุก นางผีเสื้อสมุทรไม่สนใจเลี้ยงดูสินสมุทรเท่าที่ควร แต่ปล่อยให้เปนนางที่ของพระอภัยมณีซึ่ง“เผ่าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วเหษา” และยัง “สอนให้เงาเปาปามีวิชา เพลงศาสตราสารพัดหัดชำนาญ” สินสมุทรผูกพันกับพระอภัยมณีและรักบิดามากกว่าเพราะพระอภัยมณีเลี้ยงดูสินสมุทรอย่างใกล้ชิด และไม่เคยขูสินสมุทรให้กลัวเหมือนอย่างที่นางผีเสื้อสมุทรทำ ดังในคำกลอนว่าฝ่ายกุมารสินสมุทรสุดสวาท ไหวทางบาทบิดาอัชฌาศัยความรักพอยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร ด้วยมิได้ขู่เข็ญเช่นมารดาหลังจากนางผีเสื้อสมุทรติดตามพระอภัยมณีและสินสมุทรมาจนเกือบทัน สินสมุทรได้อาสาพระอภัยมณีไปหลอกนางผีเสื้อสมุทรให้หลงติดตามตนไปอีกทางหนึ่ง เพื่อให้ครอบครัวเงือกพาพระอภัยมณีหนีต่อไปได้อย่างปลอดภัย ในตอนนี้ผู้อ่านจะเห็นได้ว่านางผีเสื้อสมุทรไม่มีความรักใคร่ผูกพันกับสินสมุทรผู้เป็นลูกมากนัก เมื่อทราบวาสินสมุทรลงตนและไม่ยอมบอกวาทพระอภัยมณีอยู่ที่ใด นางก็คิดแค้นและหาทางลงสินสมุทรให้พาไปหาพระอภัยมณีก่อน แล้วตั้งใจจะจับสินสมุทรหักคอเสีย เมื่อสินสมุทรมิได้หลงกล นางผีเสื้อสมุทรก็ไล่ตีสินสมุทรให้วุ่นไป ดังในคำกลอนว่า

อสุรีผีเสื้อเหลือจะอด

ช่างหลอกหลอนผอนผันจันจรจา
จะจับไว้ให้พาไปหาพอ
โกรธวาดผาดเสียงสำเนียงดัง
ชางวากลารวากับกูไมรูเทา
เอาบิตรซอนไว้ในทะเล
ยิ่งปลอบโยนโอนอ่อนยิ่งหลอนหลอก
พลางโผโผนโจนโจมเสียงโครมคราม

แคนโอรสรวากับไฟไหม้มังสา

แมนจะวาโดยดีเห็นมิฟัง
แล้วหักคอเสียให้ตายเมื่อภายหลัง
นอยหรือยังโหยกเหยกเด็กเกร
มาพูดเอาเปรียบผู้ใหญ่ทำไพลเฟล
ทำโวเวากลาวไหยาวความ
แมนไม่บอกโดยดีจะตีถาม
เขาไล่ตามคลุกคลีตีไปปลาง

ลักษณะเช่นนี้ต่างจากเมื่อนางผีเสื้อสมุทรพูดอ้อนวอนพระอภัยมณีให้ยอมกลับไปใช้ชีวิตรวมกันดังเดิม เพราะนางพูดอย่างอ่อนหวานโดยไม่มีคำขู่แต่อย่างใด ดังในคำกลอนว่า

นิจจาเอยเคยอยู่เป็นคู่ชื่น

จนมีลูกปลุกเลี้ยงเคียงประคอง
อยู่ดีดีหนีเมียมาเสียได้
จึงอุตสาหพยายามสู่ตามมา
พระเสด็จไปไหนจะไปดวย
ประทานโทษโปรดเลี้ยงแต่เพียงนั้น

ทุกวันคืนคำเขาไม่เศราหมอง

มิไหของเคื่องขัดพระอัชฌา
เสียน้ำใจนงรักเป็นนักรหนา
ขอเป็นขาบาทบงสุพระทรงธรรม
เป็นเพื่อนมวยภัสดาจนอาศัย
อยาบากับความรักนงนักรเลย

ด้วยเหตุที่นางไม่สามารถผูกใจลูกไว้ได้ และสินสมุทรถึงจะรักนางอยู่บางตามประสาลูกกับแม่แต่ก็กลัวมากกว่ารักใคร่ผูกพัน ซ้ำเมื่อถูกแม่ตีก็ยิ่งทำให้เข็ดขยาด เมื่อนางผีเสื้อสมุทรองเรียกให้ไปหา สินสมุทรจึงไม่ยอมไป ดังในคำกลอนว่า

สินสมุทรสุดแสนสงสารแม่

จึงกราบกรานมารดาแล้ววาไป

ข้าเลี้ยงแลดูหนาน้ำตาไหล

จะเขาไกลทูนหัวลูกกลัวนักร

เมื่อวานนี้ตีขานออกไปหรือ
ซึ่งรักลูกลูกก็รู้อยู่ว่ารัก
ถึงตัวไปใจลูกยังผูกคิด
อยากรู้ว่าใครโปรดปรานเกิดมารดา

ระบมมือเหมือนกระตูดูกจะหัก
มิใช่จักลืมนคุณกรุณา
พอปลดปลิดเรื่องธุระจะมาหา
ไปไสยาอยู่ในถ้ำให้สำราญ

แม้นางผีเสื้อสมุทรจะรักพระอภัยมณีมากเพียงใดและยอมทำทุกอย่างเพื่อให้พระอภัยมณียอมใช้ชีวิต
ร่วมกับตน แต่ความรักของนางก็ไม่อาจมัดใจพระอภัยมณีไว้ได้เพราะพระอภัยมณีไม่มีความสุขในชีวิตคู่นี้ มีแต่
นางผีเสื้อสมุทรเท่านั้นที่เปนนสุขแต่เพียงฝ่ายเดียวในที่สุดนางจึงต้องตรอมตรมเพราะความรักและเสียใจอย่าง
ที่สุดที่พระอภัยมณีหนีนางไปได้

๔. พี่มนุษย์สุดสวาทเปนชาติยักษ์

ด้วยเหตุที่พระอภัยมณีถูกบังคับขึ้นใจให้จำต้องอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรโดยที่ไม่เคยมีความรักนางมา
ก่อนทำให้ไม่มีความรู้สึกผูกพันรักใคร่ พระอภัยมณีอธิบายแก่นางผีเสื้อสมุทรวาพระองค์กับนางผีเสื้อสมุทรนั้น
ต่างเผ่าพันธุ์กัน ไม่สมควรใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เพราะพระองค์ไม่ชินกับการอยู่ในถ้ำและอยากกลับไปหาพระ
ชนกชนนีและอนุชาศรีสุวรรณที่พลัดพรากจากกัน ดังในคำกลอนต่อไปนี้

พระอภัยใจอ่อนถอนสะอื้น
แมผีเสื้อเมื่อไม่เห็นในใจเลย
คิดถึงน้องสองชนกที่ปกเกล้า
ด้วยพลัดพรากจากมาเปนชานาน
จึงจำร้างทางห้องไหนองไกรธ
แมนไปใดก็จะพาแหวตาไป
พี่มนุษย์สุดสวาทเปนชาติยักษ์
กลับไปป่อยูกุหาอย่าอาดูร

อุตสาหผนพักตรวานิจจาเอย
พี่ไม่เคยอยู่ในถ้ำให้รำคาญ
จะสรอยเศราโศกานาสงสาร
ไม่แฉงการวาทหลังเปนอย่างไร
จงดโทษพี่อย่าอ้อชฌาสัย
นี่จนใจด้วยนางต่างตระกูล
จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ
จงเพิ่มพูนภวานารักษาธรรม

จากหนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ หน้า ๔๒ - ๔๗